

TDK Híradó

2003. május

*Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-
és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és
Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének
folyóirata*

Konferencia svájci szemmel

A magyar jakobinus mozgalom

*A két Ratio Educationis és hatásuk a
magyar iskolaügyre*

Börtönrendszerek

*Szélfegyzetek Hajnóczy József
munkásságához II.*

A magyar sztahanovista mozgalom kezdetei

Búcsú(s)zó

„Valamitől mi mindig búcsúzunk.” írta Reményik Sándor. Azt, hogy ki mitől vesz búcsút a szorgalmi időszak vésszesen közeledő végén, az dönti el, hogy mivel töltötte az elmúlt heteket. Egyesek a könyvtár eddigi csöndjét cserélik fel a folyosókon vizsgákra várakozásra. Ők néhány röpké hét alatt abszolválják tanulmányi kötelezettségeiket, és tőlük kapunk júniusban képeslapot Máltáról. A többség viszont május elején szerzi be a nélkülözhetetlen jegyzetmásolatokat, és kihúzó arzenáljával fűlszerelve bevonul egy könyvtári olvasóterembe vagy saját, szorgalmi időszakban ritkán látott szobájába, hogy július közepéig ne is kerüljön onnan elő.

Én már be is költöztem vidám színű filceimmel kis kuckómba. Ezt a békés periódust egy-egy fontos szeminárium látogatása ugyan eleinte félbeszakítja, de május 24-e után ketten maradunk a szobámban: az ember nagyságú építmény a tankönyveimből, törvényekből és én. Nemcsak a megtanulandó anyag évről évre növekedő mennyisége miatt nem várom ezt a pillanatot. A nyári vizsgaidőszak heteiről számomra már az érettségi évében bebizonyosodott, hogy használhatatlanok a tanulásra, pedig akkor még csak bokáig ért a tananyag. A legnagyobb akadályt az időjárás jelenti: 30 fokos átlaghőmérsékletben egyszerűen képtelenség tanulni, de még a tanultakat felidézni is! Télen kimondottan élvezem, hogy amikor mások még a szemetet is télikabátban és három pulóverben viszik ki, én illatgyertyák és a radiátor mellett bejglit majszolgatva ülök a könyvek fölött. Gondot csak az jelent, hogy hány busszal korábban induljak el az egyetemre a vizsga napján, mert egy váratlan havazás csodákat tud művelni a magyar közlekedési viszonyokkal. Nyáron persze a vizsgázás is külön szervezést igényel. A tankönyvön kívül egy váltás ruhát is cipelhetek magammal, mert a tanszék előtti izzadás után emberiség elleni cselekmény lenne ugyanabban a göncben hazaindulni.

Ha valami csoda folytán mégis 23 fok lenne július 11-ig, akkor sem lenne sokkal könnyebb a helyzetem. A tanulásban ugyanis tradicionálisan hátráltat az, hogy a nyári vizsgaidőszak heteire, nem is egy, de (Horribile dictu!) két Grand Slam torna is esik. Ráadásul a salakon kialakult hosszú, izgalmas labdamenetek miatt a Roland Garros a kedvencem. Az ausztráliai és a New York-i viadal az időeltolódás miatt nincs szinkronban velem. Wimbledon nagyon szeretem, de sajnos a kommentátorok kevésbé, és két nap után vagy hang nélkül nézem a meccseket, vagy sehogy, mert állandóan azon siránkoznak, hogy miért ilyen unalmasak a találkozók. A párizsi torna televíziós rendezői évek óta kiváló színvonalú közvetítést biztosítanak, és szívbaj nélkül elkapcsolnak, ha a világelső 6-0, 4-0-ra vezet, miközben egy másik pályán két nem kiemelt játékos vív élet-halál harcot. A mérkőzések kora délelőtt kezdődnek, elég korán ahhoz, hogy a tévé előtt reggelizzek, de elég későn ahhoz, hogy az éjszakába nyúló tanulás ellenére fel tudjak kelni. Évek óta nem marad más választásom, mint azért drukkolni, hogy a kedvenc játékosom az első körben essen ki mindkét tornán...

Tavaly még ez sem segített, mert a tenisz legrangosabb rendezvényei mellett a vizsgaidőszakra időzítették a foci VB-t. A távol-keleti rendezésnek volt egy jelentős előnye: a meccseket reggel adták, amikor képtelen vagyok tanulni. Így legalább nem volt lelkiismeret furdalásom, hogy már megint órákig a fekete dobozt bámulom a filozófia jegyzetek helyett. Csak annak tudatában lehet végigcsinálni ezeket a heteket, hogy ennek is vége lesz egyszer. Igaz, a VB-nek hamarabb, mint a vizsgaidőszaknak, így a döntőt is kisebb gyomorideggel néztem végig. Ideje lenne utánanézni, hogy napra pontosan mikor rendezik az athéni olimpiát, mert lehet, hogy jövőre is lesz mit összehangolnom a tanulással!

A TDK Híradó sportszerető és a mi sportszeretűnk toleráló munkatársai nevében szeptemberig ideiglenesen búcsúzom.

Csurdi Abigél

Börtönrendszerek

Az auburni rendszer (hallgató rendszer): Elterjedt vélemény a szakirodalomban, hogy a magányrendszer hibáira adott válaszként született a hallgató rendszer. Célja, hogy a rabok közös munkáltatásának előnyeit kiaknázza, de egymásra hatásukat megakadályozza. A nappal együtt dolgozó raboknak tilos volt beszélniük, vagy más módon kommunikálniuk egymással. Ennek betartatására a legkézenfekvőbb módszert, a verést használták. Az elkülönítést már csak éjszaka alkalmazták. Legfőbb előnye az olcsóság, mivel hálókamrákat kialakítani olcsóbb, mint önálló laboratóriumokat, és a közös munka is jobban kihasználható az egyéninél. Jelentősen megnöveli a költségeket, hogy az őrszemélyzet jelentősen nagyobb a rend fenntartása érdekében, mint a magányrendszerű börtönökben. A rendszer ellenségei egyrészt azért támadták, mert a magányt csak fizikailag oldotta fel, másrészt pont az ebből adódó lehetőségek kihasználását szankcionálta. Természetesen a rabok közlési vágya szinte minden esetben erősebb volt, mint a fenyítéstől való félelem. A rabok közti kommunikációt ezért nem sikerült megakadályozni. A hallgatás kifejezetten káros volt a foglyok pszichikai állapotára, ugyanakkor szakemberek szerint az együttlét tompítja a büntetés hatását annyira, hogy ne tudjon hatni az elítélt erkölcsi állapotára. A rabok közötti különbségtétel nagyon nehéz volt. Egyik atyja kommentálta úgy a rendszert: lehet, hogy az erkölcsi javításra nem alkalmas, de a rabokat hozzászoktatja a munkához, és hasznos polgárokat nevel belőlük.

A genfi (osztály-) rendszer: Tulajdonképpen az auburni rendszer tökéletesítési kísérleteinek egyike. A felállított négy osztály a következő: az első osztályba tartoztak a kényszermunkára, súlyosbítással szabadságvesztésre ítélték, visszaesők. A másodikba tartoztak a közepes súlyú bűncselekmények elítélte, a súlyosbítás nélküli szabadságvesztésre ítélték és az előző osztályból átlépett „javultak”. A harmadik osztályban a javulófélben levők és a kisebb súlyú vétségekért büntetettek, a negyedikben pedig a fiatakorúak és az előző osztályokból átkerültek, a „javultak” voltak. Az egyes osztályokból át lehetett kerülni egy osztállyal feljebb vagy lejjebb – a lentebbi osztályok értelemszerűen egyre több kedvezményt jelentettek –, ennek elbírálása egy negyedévenként összehívott bizottság dolga volt, amely a rab magaviselete, munkaeredménye és erkölcsi fejlődése függvényében döntött. Mindegyik osztályban meg volt szabva az a minimum és a maximum, amennyit a rabok tölthettek benne. Kísérleteztek magánelzárással is. Ez a rendszer nem követelt hallgatást, viszont munkát igen. A korban tudományos polémia tárgya, hogy megfelelő osztályozást létre lehet-e hozni. Nagyobb (7-800 fős) börtönökben már a gyakorlat is azt mutatta, hogy lehetetlen.

Az Obermaier (müncheni) rendszer: Teljes közös elzáráson alapult, feladta a hallgatási kényszert, és a verést. A fegyencek kötelesek rabtársaik viselkedéséről jelentést tenni. Verés helyett folyamatosan foglalkoztak az elítéltekkel, a nemkívánatos kölcsönhatásokat megelőzendő. Szintén osztályozásra épült, a fegyenceket két kategóriába sorolták: az első osztályú börtönökbe zárták azokat, akik egy évnél hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetést kaptak. Ezen belül öt osztályt különítettek el, amelyekbe a magaviselet, szorgalom, munkaeredmény, erkölcsi javulás függvényében léphetett előre a fogoly. Másodosztályú börtönbe kerültek mindazok, akik egy évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztés-büntetést kaptak, és akik az első osztályú intézetekben büntetésüket már letöltötték, erkölcsi javulásnak azonban nemigen mutatták nyomát (ezt itt már fölfoghatjuk határozatlan tartamú szabadságvesztésnek is). Az elkülönítést a személyzet ellenőrzése és közbeavatkozása biztosította, ezt azonban az éjszakai közös elzárás rendkívül megnehezítette. A rendszer jól képzett, pszichológiában jártas személyzetet igényelt, méghozzá nagy számban, mivel óriási terhek hárulnak rá már egy 50-60 fős közösség esetében is. Egyetlen példája a müncheni börtönben valósult meg, a névadó igazgatósága alatt, és nyugdíjazásával szét is hullott.

Pap Sándor

Internationales Seminar „Das Strafrecht der Aufklärung“

In den frühen Morgenstunden des 25. März dieses Jahres machten sich mehrere Personen aus Basel auf die Reise. Eine wählte den Weg über Zürich und Wien, eine andere den über Frankfurt und Wien, eine weitere das Flugzeug, das in Prag zwischenlandete. Zwei weitere Personen waren aus Heidelberg bereits einige Tage vorher aufgebrochen. Alle aber hatten ein Ziel: Budapest. Anlass dieser Reise war ein Seminar, das Prof. Kurt **Seelmann**, Lehrstuhl für Strafrecht und Rechtsphilosophie der Universität Basel, gemeinsam mit Prof. Barna **Mezey** in Budapest veranstaltete. Die wissenschaftliche Zusammenarbeit beider Professoren währt schon viele Jahre und hat zuletzt vor zwei Jahren zu einem Seminar am Chiemsee zum Thema „Geschichte und Zukunft der Freiheitsstrafe“ geführt, das eine Fortsetzung verlangte. Drei Tage lang haben die Assistenten von Prof. Mezey uns begleitet, unterhalten und gepflegt, dabei viel Geduld, Zeit und Sonstiges geopfert. Dafür möchten wir zunächst unseren ganz herzlichen Dank aussprechen. Thema des Seminars war das „Strafrecht der Aufklärung“. Die Teilnehmer aus Basel und Budapest erfuhren und erzählten sich in diesen drei Tagen gegenseitig, wie das Phänomen der Aufklärung in Frankreich, Italien, England, Deutschland und Ungarn einen unterschiedlichen Verlauf genommen hat. Der Unterschied beginnt schon mit dem Begriffsverständnis: Wie Dr. Michael **Anderheiden** erläuterte, wird in Deutschland unter „Aufklärung“ unter dem Einfluss des berühmten Kant-Aufsatzes der Weg aus der „selbstverschuldeten Unmündigkeit“ begriffen, hat man hier einen Begriff, der die Erziehung von Unmündigen durch „Selbstdenker“ zum Inhalt hat, während die romanischen Sprachen und das englische „enlightenment“ mehr die Lichtmetapher der Aufklärung wiedergeben, womit das Phänomen mehr den Charakter einer kollektiven Bewusstseinsänderung erhält. Dass die „Aufklärung“ in Ungarn eine Aufklärung „von oben“ war, hat Prof. Barna **Mezey** gezeigt. Wir konnten erfahren, dass die Aufklärung in Ungarn gegenüber den westlicheren Staaten erst mit einer Zeitverzögerung von ca. 50 Jahren eintrat. Unter Joseph II. war die Aufklärung hier vor allem eine staatliche Angelegenheit. Die Versuche des Kaisers, Verwaltung und Recht, und nicht zuletzt das Strafrecht, den Maximen der Aufklärung anzupassen, hatten gegen starke Widerstände anzukämpfen und waren letztlich nur zum Teil erfolgreich. Diese allgemeine Einschätzung konnte anhand mehrerer Einzeldarstellungen, vorgetragen von Ass. Attila **Barna**, Barbara **Mohácsi**, Tamás **Ujj-Mészáros**, Dóra **Frey** und Katalin **Szalai** bestätigt werden. Der italienischen Aufklärung war der Beitrag von Prof. Kurt **Seelmann** gewidmet, der sich mit dem neapolitanischen Aufklärer Gaetano Filangieri und hier insbesondere mit dessen Gedanken zur Proportionalität der Strafe und dem Gedanken der Ökonomie im Recht beschäftigte. Dr. Angela **Augustin** nahm Veränderungen des Betrugstatbestandes im aufklärerischen England unter die Lupe. Die Vorträge von Nicole **Weber** und Harald **Maihold** untersuchten schliesslich anhand der Todesstrafe bzw. der Strafen an Leichnamen, wie die Aufklärung das bis dahin noch recht archaische Strafsystem „humanisiert“, oft aber auch mit neuer Begründung legitimiert hat. Ein zentraler Gedanke der Aufklärung – der Erziehungsgedanke – war dann das verbindende Glied des mit viel Hingabe ausgewählten Begleitprogramms. Am Mittwoch wurde uns mit der Benediktinerabtei Pannonhalma und der im Entstehen begriffenen Széchenyi István Universität in Győr jeweils ein Beispiel für die traditionelle und für die innovative Seite der wissenschaftlichen Ausbildung in Ungarn gezeigt. Um Erziehung und Sozialisierung ging es auch beim Besuch der Justizvollzugsanstalt Budapest. Wir haben die Tage in Budapest, nicht zuletzt des guten Essens und des geselligen Beisammenseins an den Abenden, sehr genossen. An den schönen Abschluss des Seminars, ein Konzert im Festsaal der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, werden wir gerne und noch lange zurückdenken. Wir hoffen, dass die Begegnung zwischen Budapest und Basel bald fortgesetzt wird.

Für die Basler Teilnehmer **Harald Maihold**

Nemzetközi szeminárium „A büntetőjogról a felvilágosodás idején”

Március 25-én a kora reggeli órákban indult a csoport Bázeltől. Egyikük Zürichben és Bécsen keresztül, másikuk Frankfurtban és Bécsen keresztül utazott, míg a csoport harmadik tagja a repülőutat választotta prágai átszállással. Két másik előadó pedig Heidelbergből érkezett egy nappal korábban. Az úticéljuk azonban közös volt: Budapest. Az utazás apropója egy szeminárium volt, amelyet Kurt Seelmann, a Bázeli Egyetem Büntetőjog és Jogfilozófia tanszék vezetője és Mezey Barna szervezett. A két professzor közös tudományos munkája már évek óta tart, legutóbb Chiemsee-ben tartottak egy szemináriumot „A szabadságvesztés története és jövője” témában, amelyet folytatni kívántak. Mezey Barna munkatársai rendkívül kedvesen fogadtak minket, és három napon keresztül gondoskodtak a kíséretünkről, ellátásunkról és szórakoztatásunkról. A szeminárium témája a felvilágosodás idején büntetőjog volt. A bázeli és budapesti résztvevők három napon keresztül arról adtak elő, hogyan alakult a büntetőjog a felvilágosodás idején Franciaországban, Olaszországban, Angliában, Németországban és Magyarországon, kihangsúlyozva a folyamatok különbözőségét. A különbségek már a fogalomértelmezéseknél kiütköztek. Ahogy Dr. Michael Anderheiden is fejtegette, Németországban a felvilágosodás szó – Kant nyomán – az ember kilábalását jelentette saját maga okozta kiskorúságából. Ez a fogalom azt tartalmazta, hogy a kiskorúakból gondolkodókat neveljenek, míg a latin nyelvekben és angolul a felvilágosodás kifejezés a világosság-metaforát használja a felvilágosodás szóban, így az egyes nemzetek tudatváltozásának jelenségét tükrözi. Mezey Barna elmondta, hogy a felvilágosodás Magyarországon – ez nem hasonlított a kanti fogalomértelmezéshez – a felsőbb körökben alakult ki. Azt is megtudtuk, hogy a nyugat-európai országokhoz képest ez kb. 50 éves késéssel zajlott le. II. József idején a felvilágosodás mindenekelőtt az állami politika részét képezte. A császár próbálkozásai, hogy a felvilágosodás eszméihez illessze a közigazgatást és a jogot, és nem utolsósorban a büntetőjogot, nagyon erős ellenállásba ütközött, és végül is ezek a reformok csak részleteiben bizonyultak sikeresnek. Ennek az általános elismerését és értékelését támasztották alá Barna Attila, Mohácsi Barbara, Ujj-Mészáros Tamás, Frey Dóra, és Szalai Katalin előadásaikban. Az olasz felvilágosodást Kurt Seelmann professzor szemléltette előadásában, aki az olasz felvilágosult gondolkodóval, Gaetano Filangierivel és a proporcionális büntetés gondolatával, továbbá a közgazdaságtan jogi szerepével foglalkozott. Dr. Angela Augustin a csalás bűncselekmények változásait vizsgálta a felvilágosodás kori Angliában. Nicole Weber és Harald Maihold előadása a halálbüntetéssel foglalkozott, illetve a régi büntetési rendszerek modernizálásának módzataival. A felvilágosodás egyik központi gondolata – a nevelés – kapcsolta össze a nagy odaadással kiválasztott kísérőprogramokat a szeminárium témájával. Szerdán meglátogatta a csoport a Pannonhalmi bencés apátságot és a győri Széchenyi István Egyetemet, amely jó példaként szolgált a hagyományos és a fejlődő modern tudományos képzésre. A szocializáció és a nevelés gondolata került előtérbe a budapesti büntetés-végrehajtási intézetben tett látogatásunk alkalmával is. Napjainkat Budapesten nem utolsósorban jó evésekkel és kellemes közös esti együttlétekkel töltöttük. A szeminárium szép zárása volt a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett koncert. Mindannyian reméljük, hogy a kapcsolat Bazel és Budapest között tovább folytatódik.

Harald Maihold beszámolóját fordította Mohácsi Barbara és Csurdi Abigél

Kísérletek a feudalizmus válságának megoldására a 18. századi Magyarországon - A magyar jakobinus mozgalom

A magyar feudalizmus a 18. század végén a válság jeleit mutatja. A helyzet megoldására több kísérletet is láthatunk: 1. II. József felvilágosult reformtörekvései. 2. rendi- nemesi mozgalom. 3. a jakobinusok mozgalma. Két probléma várt ekkor megoldásra Magyarországon: a nemzeti függetlenség és a polgári átalakulás.

II. József trónra kerülésekor a felvilágosult abszolutizmus jegyében kezdett hozzá reformtörekvései megvalósításához. 1780-ban lett a Habsburg birodalom uralkodója, de ekkor már tíz éve volt társuralkodó Mária Terézia mellett. II. József hosszú évekig várt, hogy reformjait valóban megvalósíthassa. Valódi felvilágosult uralkodó volt, lehetővé tette a protestánsok és a nem nemesek hivatalviselését, s ezzel szert tett egy tehetséges, tájékozott és politikáját eleinte feltétel nélkül támogató hivatalnokrétegre. A reformok tempója azonban a rendek és az értelmiség számára is túl gyorsnak bizonyult. Az ország különállásának figyelmen kívül hagyásával közvetve a rendi-nemesi előjogokat is tagadták. A türelmi rendelet súlyosan érintette az egyházat. A német nyelvet hivatalossá tevő nyelvrendelet, a vámrendelet, stb. még a jozefinistákban is felháborodást keltettek. A megyéket megszüntető közigazgatási reform az egész magyar rendi társadalmat sértette, hisz országgyűlés hiányában a megye képviselte az idegen uralkodóval szemben a nemzeti önállóságot. Az 1785-ben kiadott jobbágyrendelet végrehajtására nem került sor. A nemesség nyílt ellenállást tanúsított. A francia forradalom és a belga forrongó hangulat miatt II. József az országgyűlés összehívása mellett döntött. Ehhez azonban engedményt kellett tennie, 1790. január 28-án - halála előtt egy hónappal - visszavonta rendeleteit (a türelmi, a jobbágy és az alsópapság fizetését biztosító rendeletek kivételével). II. József kísérlete így kudarcot vallott, az ország nem volt érett reformjai befogadásához.

Eljött az alkalom, hogy új alapokra épülhessen az ország jövője. Kedvezett a nemzeti mozgalomnak a külpolitikai helyzet is. A Habsburg birodalom erejét megtépázta a balul kiütött török háború, aggasztotta a francia forradalom és a poroszok is szervezkedtek ellene. A köznemesség azonosította magát a francia harmadik renddel és aktivizálódott. A polgárság csak csekély számban volt jelen a magyar társadalomban. Mintegy két százalékát tették ki az összlakosságnak, s életvitelükben a nemességhez igyekeztek idomulni. Önálló erő volt ebben az időben a papság. A katolikus klérus volt II. József reformjainak első számú szenvedő alanya. Az országgyűlésen is követelte jogai visszaállítását. A polgárság érdekeit az értelmiségi réteg fogalmazta meg, akik a nemességgel ellentétben a hármasszöveget az egész nemzetre vonatkoztatták. Az értelmiség csatlakozott a nemzeti mozgalomhoz. A nemességet kellett megnyerni a reformoknak, II. Lipót még nem látszott hatalmi tényezőnek. Úgy tűnt, a diéta kezében van a döntés. A szabadkőműves páholyok szervezték meg, hogy a megyék követői összehangolt tervek alapján, azonos utasításokkal utazhassanak az országgyűlésre. Az uralkodó látszatra még mindig teljes közömbösséget mutatott. Lipót a lázadással fenyegető Magyarországgal a hátában kiegyezett a poroszokkal. Ez az ügylet igen hátrányos volt ugyan számára, de porosz támadástól legalább nem kellett tartania. A hadsereget átirányította Magyarországra, fellépett a lázadó magyar regimentek tisztjei ellen. A jobbágyságot a nemesség ellen fordította és kijátszotta a nemzetiségek törekvéseit a magyar nemzeti mozgalommal szemben. Az országgyűlés még nagyjából kitartott követeléseivel, de hamarosan a nemesség is alkura kényszerült. A diéta Budáról Pozsonyba költözött és a rendek már csak régi kiváltságaik mentésével, alkotmányos jogaik biztosításával törődtek. 1791. májusában lezárult az országgyűlés és szinte semmit nem valósított meg a kezdeti tervekben. Visszaállt a Mária Terézia korabeli helyzet.

II. Lipót bizalmatlan és gyanakvó volt a magyar nemességgel szemben. Besűgői révén meggyőződhetett arról, hogy a nemesi ellenzék korántsem szűnt meg. Hamarosan eltávolodott feltételezhetően meglévő felvilágosult abszolutista reformterveitől. Megkezdte a magyar ellenállás elnémítását, csendesen eltüntette a fontosabb megyei és hivatali posztokból az ellenzékieket. Az újabb országgyűléssel kapcsolatos várakozásokat kettőtörte Lipót halála

Martinovics II. Lipót rendőrkémjeként került kapcsolatba a magyarországi mozgalmakkal. Kispolgári családból származott, apja korán meghalt, a fiúkat édesanyjuk taníttatta. 1755-ben Ignác belépett a ferences szerzetesek közé. 1774-ben már a rendből való elbocsátását kéri. Szakít a ferences renddel és világi pap lesz. Az 1780-as évek végére már a demokratikus reformok híve, esküdt ellensége a klérusnak és az arisztokráciának. Hisz a felvilágosult uralkodóban és felülről várja a reformokat. Egyre növekszik becsvágya, túlbecsüli önmagát. II. József halála után Magyarország felé fordul figyelme, pozíciót szeretne szerezni magának. Kapcsolatai nincsenek, helyismerettel sem rendelkezik. A nemzeti hagyományok közömbösek számára, sőt szembe is fordul velük. Mikor a nemesi-nemzeti mozgalom Lipót győzelmével véget ér, Martinovics, mint sok más jozefinista feltételezi, hogy a felvilágosult reformok korszaka folytatódik. Gotthardi Ferenc ekkor szervezi be a titkosrendőrségbe. 1791-ben Bécsbe költözik, csak ritkán jön Magyarországra. Posztot kap Lipóttól, komoly jövedelemmel, majd feladatot is. Fel kell szítania a magyar parasztok mozgalmait. Már épp kezdi nyeregben érezni magát, mikor Lipót 1792. márciusában váratlanul meghal. Az új uralkodó, I. Ferenc nem tart igényt a szolgálataira.

II. Lipót 1792. február 2-án formálisan is szövetséget kötött a poroszokkal, számítani lehetett arra, hogy kitör a háború a franciákkal. Ebben a helyzetben került a trónra I. Ferenc. A hirtelen trónváltás hatására megtorpant az újra erősödő ellenzéki mozgalom. A háborúhoz katonákra és pénzre volt szüksége, meg kellett nyernie a magyar országgyűlést. A kölcsönös ígéretekből az uralkodó később vajmi keveset tartott be, a nemesség viszont megszavazta az újoncokat és a hadiadót is. I. Ferenc mellőzte apja besűgőit, de saját besűgői hálózatot épített ki. Az uralkodótól felvilágosult reformokra még annyira sem lehetett számítani, mint Lipóttól. Folytatta a despotikus kormányzást, aminek eredményeképpen a jobbgáyság és a polgárság nyárra az uralkodó ellen fordult, a köznemesség lázadózott a reformok elmaradása miatt, a protestánsok elégedetlenkedtek a vallásügyi kérdések reakciós kezelése miatt, értelmiség a nemességgel együtt klubokban beszélt meg a francia forradalom eseményeit. A patrióta-reformerek tábora csekélyke volt ugyan, a köznemesi tömegekre való befolyásuk mégis jelentőssé növelte erejüket. A megyék ellenzéki hangulatát pedig a megyei nemesség közhangulata határozta meg.

Martinovics csak lassan fogta fel, hogy udvari pályafutásának vége, jelentéseit még mindig küldöztette. 1793 tavaszán aztán a rendőrminiszter Magyarországra küldi az elégedetlenek megfigyelésére. Megismerkedik a szervezkedőkkel, Hajnóczy József a bizalmába fogadja és feltárja neki céljaikat, a megyei mozgalmak és az értelmiség kapcsolatát. Úgy találja, hogy érvényesülését jobban szolgálja, ha a patrióták közé áll. Nem hagyja nyugodni a gondolat, hogy az elégedetlenek élére álljon. 1793 őszén az udvar az országgyűlés összehívását fontolgatja. Martinovics feladata, hogy puhatolózson a hangulat felől. A diétát nem merik összehívni. Martinovics beárulja Abaffyt és néhány barátját, akik szintén a jakobinusok köréhez tartoznak. Így sem sikerül bekerülnie a Helytartótanácsba. A rendőrkém szerepe már nem elégíti ki, 1794 tavaszán végleg szakít az udvarral. Minderre sorozatos sérelmei, el nem ismertsége miatt kerül sor.

A kormányzat megbuktatásában és még inkább az azt követő időszakban vezető szerepet szánt magának. 1794 májusában hozzákezdett a magyarországi polgári és nemesi elégedetlenek megszervezéséhez. Szervezete tömegerejét és ütőképességét a megyék adják, irányítója a radikális értelmiség. Két társaságot is létrehoz: a Reformátorok Társaságát és a Szabadság és Egyenlőség Társaságát. Martinovicsot „nem szeretik, talán nem is mindig

bíznak benne, de önbizalma és határozottsága lenyűgözi mindnyájukat, elismerik tudását, és meghajlanak előtte”. A Reformátorok Társasága a köznemesi reformereket tömöríti. Céljuk a nemzeti függetlenség kivívása és biztosítása, bizonyos mérsékelt reformokon keresztül. A Szabadság és Egyenlőség Társaságának tagjai a radikális demokraták, a jakobinusok. A már nemzeti államban ők biztosították volna a polgári átalakulást, a nemesség félreállításával. A Reformátorok Társasága nem tudhatott a másik titkos társaságról. A társaságok céljait és alapelveit Martinovics kátékban fogalmazta meg. A Reformátorok Kátéjában a legnehezebb kérdés a nemesi reformizmus és a polgári radikalizmus érdekeinek egyesítése. Martinovics ezt az együttműködést eleve átmenetinek tekintette. A káté sorra előveszi a nemesség sérelmeit és a nemzetet sértő rendelkezéseket, majd mindez ellen szent fölkelésre hívja a nemességet. Ezek után felvázolja az új, szövetséges köztársaság képét. Az Embernek és Polgárnak Oktató Könyvecskéjében Martinovics a radikális demokraták körében élő általános elképzeléseket fogta össze. A káté nem tisztázza a másik társasággal való kapcsolatot, sem a két program ellentmondásait. A vezetés a jakobinus értelmiség kezében lett volna, a parasztság képviselte volna a tömeget. A konkrét paraszti követelések megfogalmazását azonban sehol nem találjuk. Nincs szó a polgári átalakulás teendőiről sem. Martinovics maga is azt nyilatkozta később, hogy arra nézve, hogy „a fölkelés idején az országot hogyan irányítsam, csak egészen általános elképzeléseim voltak”. Be kell lássuk azonban, hogy hiába is lett volna határozott terve, a 18. század végének magyar viszonyai között nem tudott volna mire építeni az átalakulás során.

Martinovics 1794 nyár elején visszament Bécsbe, és a szervezkedést az igazgatóira hagyta. Azok bíztak benne, s abban, hogy tevékenységük sikerrel járhat. Bizalmuk Martinovics külföldi segítséggel kapcsolatos állításaira épített. Ő azonban kezdettől félrevezette igazgatóit, nem voltak se francia, se porosz, se bajor kapcsolatok és ígéretek sem, amikre alapozni lehetett volna. Nyár derekára a szervezkedés már a vidéki értelmiségi központokban is folyt, s a megyei nemesség körében is volt előrehaladás. A terv szerint a felkelés akkor indult volna meg, mikor a tagok száma eléri a 200 ezret. A szervezés úgy folyt, hogy a beszervezett lemásolta a kátét és vállalta két további tag beszervezését. Ennek köszönhetően az igazgatókon kívül mindenki csak az öt beszervezőt és az általa beszervezetteket ismerte. Legfeljebb három havi szervezkedés után így is két-háromszáz főre tehető a tagok száma. Bár minden nagy titokban folyt, a rendőrségnek már a nyáron feltűnt az ideges közhangulat, röpiratokat fogtak el szerte az országban. Sauran, az osztrák rendőrminiszter már 1794 tavaszán tudomást szerez róla, hogy Bécsben a francia forradalommal rokonszenvező polgárok egy csoportja szervezkedni kezdett. 1794. július 23-án éjjel a bécsi rendőrség rajtaütéssel letartóztat kilenc személyt. Köztük van Martinovics is. Az uralkodó vizsgálóbizottságot állít fel, de jellemző a következő idézet: „Azt, hogy az ausztriai mozgalom a Habsburg-birodalom más államaiban élő elégedetlenekkel kapcsolatot tart fenn, a rendőrség sejtette; de azt, hogy Magyarországon a bécsinél jóval komolyabb szervezkedés folyik, nem tudta.”. Martinovics augusztus 13-án éjjel részletes vallomásban felfedte a szervezkedés adatait. Napokon belül elfogták az igazgatókat is, akik szintén beismerő vallomást tettek. A felségsértési per a Királyi Tábla előtt folyt le. Martinoviccsal és az igazgatókkal együtt hét emberen hajtották végre a halálos ítéletet, és az értelmiség jó része börtönbe került.

Így végződtek a reformkísérletek a 18. század második felének Magyarországon. A tényleges változások soká vártak magukra, s a reform-gondolatok is csak az 1830-as években kerültek elő újra.

Szalai Katalin

Reformkor 1790-ben?

Széljegyzetek Hajnóczy József munkásságához - II. rész

Hajnóczy József reformprogramja, mint arról az újság előző számában már szó volt, egyedülálló, többlépcsős szerkezetű. Az első rész végén említett példából szemléletesen látható, hogy programjának alapja a fokozatosság, a lépcsőfokok (miként a példában is) egymásra épülnek. Hajnóczy célja ugyan egy radikális reform, de megelégedne jóval szerényebb, ám mégiscsak előrelépést jelentő változtatásokkal is. Maga a program egységes cselekvési tervként soha nem jelent meg (mint például a Stádium 121 pontja), a javaslatok több műben találhatók, ezek azonban pár év leforgása alatt keletkeztek. A program két súlypontját a közjogi-alkotmányos illetve a társadalmi reformok képezik. Érdekes egy pillantást vetni a fenti reformprogram legfontosabb pontjaira. A király felelős az államnak, mint annak vezetője. A törvénytisztelő uralkodó partner, a törvénysértő viszont ellenség, a nemzet nem köteles neki engedelmeskedni – olvashatjuk az alkotmányos monarchia egyik alap gondolatát. A királyi hatalmat a hitlevél, a koronázás és az eskü legitimálja, az erről szóló törvények viszont ellentmondásosak vagy homályosak, az országgyűlésnek tehát mielőbb rendeznie kell király és ország viszonyát. A nemzet ellenállási jogát semmilyen törvény nem törölheti el, így az Aranybulla záradéka ma is érvényes, jogosítottja azonban az egész nemzet. A királynak ne legyen része a törvényhozásban, csak vétőjogot kapjon, illetve megilletteheti a törvénykezdeményezés joga. De legalábbis a hatályos törvények szerinti állapot, vagyis az országgyűlés és a király közös törvényalkotása és a törvények által a diéta hatáskörébe utalt ügyek feletti rendelkezés érvényesüljön. Az abszolutizmus pátensei törvénytelenek, tehát senkit sem köteleznek. A főpapok és a főrendek kiváltságos országgyűlési jogait (külön tábla, személyes szavazati jog stb.) meg kell szüntetni. A főnemesek személyenként megjelenéséről ugyanis nem szól törvény, az egyazon nemesi szabadságról viszont igen. A leghelyesebb azonban a rendi képviselő megszüntetése lenne, a városi rendbe be kellene sorolni az összes nem nemes földbirtokost is. Hivatalt minden birtokos szerezhessen, ezen felül a nemességet is feltételül szabni elfogadhatatlan. (Másképp a törvények egyik feltétel, tehát még birtokosságot sem kívánnak meg például a koronaörök, a kancellár, a nádor (!) esetében.) A birtoktalanok előtt csak az alsóbb hivatalokat nyitotta volna meg, a birtokszerzés képességét viszont minden állampolgárra kiterjesztette volna. A törvényes idézés nélküli letartóztatás tilalmát minden birtokosra és városi polgárra (tehát nem minden emberre) ki kell terjeszteni. A többiek tekintetében viszont a börtönökben elfogadható viszonyokat kell teremteni. A nemesség (bár erre törvény nem kötelezné) méltányosságból és józan belátásból fizessen adót. (Közteherviselés) A jobbágy is járuljon hozzá, ha közterhek alá vonják. A jobbágy – földesúr viszonyt szerződésessé kell tenni. Jobbágyok szabad költözködési joga. A birtokszerzési képesség kiterjesztése során lényegében önkéntes örökváltságot javasol. Az úriszék eltörlése, a földesúr ne bíraskodhasson saját ügyében. Telkek összeírása. Törvény előtti egyenlőség. Lelekiismereti-, vallás- és sajtószabadság. A magyar nyelv hivatalossá tétele a közigazgatás minden szintjén.

És most vegyük csak elő az ún. reformországgyűlések törvényjavaslatait! Azt talán túlzás lenne állítani, hogy a reformkor nem sok mindent adott hozzá a fentiekhez, de az akkori alkotmányos és társadalmi küzdelmek fő kérdéseit szinte mind megtaláljuk egy protestáns lelkész csemete írsaiban. Hajnóczy felkészültsége, szakszerűsége sem marad el semmivel a reformkor legnagyobb alakjaitól. Sőt. Talán nem haszontalan megemlíteni, hogy annak a Széchényi Ferencnek volt a magántitkára és könyvtárosa, akinek könyveiből alakult meg később a magyar nemzeti könyvtár. Hajnóczynak bőven volt lehetősége (jog)történeti kutatásokat végezni, s értekezéseiben támaszkodik is eredményeire. Kedvenc módszere a törvényelemzés. Nyugodtan mondhatjuk, hogy zavarba ejtő pontossággal elemzi a hatályos jogszabályok hiányosságait, kíméletlenül bebizonyítva, hogy a rendi állam és társadalom sok

intézményével komoly bajok lennének, ha összevetnénk őket a törvényes és (a történeti alkotmány koncepciójának is köszönhetően) hatályos szabályokkal.

Hajnóczy minden tekintetben a reformkor korai, nagy alakja. Sajnos túl korai. Abban a légkörben, ahol a nemesség még mindig az évszázados rendi állások körülbástyázásával volt elfoglalva nem maradt tér egy nem nemes reformer számára. Hajnóczy tudta mindezt, de egyfajta szinte naiv bizalommal és reménnyel igyekezett minden lehetőséget megragadni, amely nagy ívű programjának megvalósítását és persze saját érvényesülését is elősegítheti. Az egyik ilyen lehetőség azonban végzetesnek bizonyult.

Forradalmár volt-e Hajnóczy? Művei nem igazán erről tanúskodnak. Persze igazat kell adnunk a jakobinusok nagy bírálójának Mályusz Elemérnek is: Hajnóczy nem vette észre az akkoriban meginduló pozitív tendenciákat, programja túl radikális volt, még a reformkori programok többségénél is radikálisabb. De ne felejtjük el, hogy Hajnóczy akkortájt sürgette a békés reformok útján történő változást, amikor Franciaországban a valódi jakobinusok kivégzik törvényes, koronás királyukat! De ő nem igazán volt a köztársaság híve, alkotmányos monarchiát akart. A kilencvenes években megindult lassú változások neki egyszerűen túl kevesek voltak. Szerinte a Corpus Iuris megfejthetetlen joghézagainak és ellentmondásainak korrigálása helyett a rendeknek meg kell alkotni „a) a polgári egyesülés és b) a polgári alávétés új szerződését.” Ez volt egyik legfontosabb tétele, célja. A törvények, mivel ezek megváltoztatása minden nemzet természetes joga, módosíthatók (ez akkortájt egyáltalán nem volt természetes) és módosítandók is, megalkotva ezzel egy új, polgári állam alkotmányát. Alkotmányt akart, nem forradalmat. S hogy keveredik egy humanista reformer a jakobinus mozgalomba? Lássuk mit írt vallomásában ő maga: „Előre látható volt, hogy a két kátében leírt törekvéseknek rövidesen kudarcba kell fulladniuk és hogy kivihetetlenek: a) a terv terjesztésének módja miatt b) az eszközök hiánya miatt és végül c) magának a tervnek teljességgel való kivihetetlensége miatt. [...] Minden forradalmat, ami valaha is volt Magyarországon világi és egyházi főurak vezettek ez nem is történhet másképp. [...] Azt gondoltam, hogy a káték váratlan megjelenésével kiváltott félelem az alábbi üdvös következményeket fogja maga után vonni hazám számára: 1. A hatóságokat végre meggyőzi, hogy jobb, ha a forrófejűeknek, akik ... különös eszméket akarnak nyilvánosságra hozni, ezt okos sajtószabadság által engedélyezzék, mintsem az illetőket arra kényszerítik, hogy ... más eszközökhöz folyamodjanak [...] 2. Hogy a nemesség, amely az őt fenyegető veszély miatt ... végre a nem nemeseknek Magyarországon is ad valamiféle politikai lehetőséget [...] Tiszták, világosak és nemesek voltak szándékaim és mindig tudatában voltam, büszke is vagyok rá, hogy az emberek legnépesebb és leghatalmasabb osztályának javára dolgozhattam.” Kétségbeesett magyarázkodás? Meglehet, de Hajnóczy eszméit és munkásságát ismerve nagyon is hihetően hangzik. Közjogi munkáiban is lépten-nyomon törekedett arra, hogy különböző érvekkel megnyerje, meggyőzze a nemességet a szükséges reformok támogatásáról, megszavazásáról. Eszközök híján, kényszerűségből fordulhatott egy veszélytelennek tartott, de talán termékeny rémületet keltő mozgalom felé. Bécs mindezt nem méltányolta. Megrettenve a francia eseményektől csírájában akart elfojtani minden változtatást. „Példa kellett, hogy rettegjen az ország.” (Kazinczy Ferenc) A hétszemélyes tábla társaival együtt halálra ítélte Hajnóczy Józsefet. „Törvényes bíróság ítélte e férfiak fölött és mégis igazságtalan, törvénytelen az ítélet. Nem tetteket sujtott, hiszen nem követtek el semmit, hanem eszméket akart sujtani.” (Marczali Henrik) De pontosan az eszmék éltek tovább. A reformkor nemzedéke vitte végbe a Hajnóczy által megálmodott polgári alkotmányt. Hajnóczy József nagy formátumú előfutára volt ezen eszméknek. „Valóban a Vérmező bakója Hajnóczyban nemcsak egy nemes célzatú, kiváló jellemű férfiúnak, hanem egy nagy szellemnek is oltotta ki élete lángját.” (Concha Győző)

Ábel Csaba

A magyar sztahanovista mozgalom kezdetei

*Mottó: „Vezet minket Rákosi, gondol a parasztra,
Annak, aki vele tart, nincs oka panaszra.”*

Nemrég érdeklődéssel olvastam, hogy az egyik közismert, ötvenes években játszódó magyar film bemutatója alkalmából „csasztuskairó” pályázatot hirdettek. A néhol csúfolódó, de sokkal inkább lelkesítő szöveget valamely ismert népdal, magyar nóta vagy operett-sláger dallamára írták. Például: A „Már minálunk babám dallamára”

*Már minálunk elvtárs, már minálunk elvtárs,
az jött a szokásba:
Kétszáz százalékot, de kétszáz százalékot,
teszünk a normára!
Lápics Béla tartja,
így kerül a dalba!
Mindig példát mutat,
építi az utat a kommunizmusba!*

Vagy éppen:
A "Megismerni a kanászt" dallamára

*A sztahanov mozgalom egyre jobban terjed,
Újítóink segítik az ötéves tervet.
Sej! Küld a szovjet gépeket,
Így jutunk előre,
A Föld minden munkásának
Haszna lesz belőle.
Míg a tőkés nyugaton fegyvert kovácsolnak,
Minálunk a Sztálin-hídon vígan kopácsolnak.
Sej! Épül már a földalatti,
csodájára járnak!
Vesszenek el, akik itt
a háborúra várnak!
Vezet minket Rákosi, gondol a parasztra,
Annak, aki vele tart, nincs oka panaszra.
Sej! Pártunk egyre fokozza
Elért eredményét,
Szabad földön tanáccsal védjük
meg a békét!*

E sorokat olvasva óhatatlanul idéződik fel az emberben - az én korosztályomnak csak (propaganda)filmek, vagy könyvek alapján - az ötvenes évekre oly jellemző szocialista munkaverseny. Sajnálatos módon a korszak ilyen irányú irodalma meglehetősen szegényes, hiszen a történészek leginkább a „magas politika” történéseivel foglalkoztak és foglalkoznak. Azonban a szocialista gazdaságpolitika közismert, és sokszor vizsgált elméleti oldalát el kell különítenünk a gyakorlati résztől, azaz, hogy milyen módon irányította az állam a lakosságot, hogyan kényszerítette az embereket a jobbnál jobb termelési mutatók elérésére.

A magyar sztahanovizmus kezdete az 1948-as évek végére tehető (maga a mozgalom Alekszej Sztahanov orosz bányászról kapta a nevét, aki első rekordját 1934-ben állította fel, amikor nem kevesebbet, mint 102 tonna szenet fejtett ki. (Azért csak ennyit, mert közben elfogyott az állványfa). Ez a napi norma 1457%-ának felelt meg.). Hazánkban a kezdeti időszakban főként az újító és a munkamódszer-átadási mozgalom ért el jelentős eredményeket. A különféle találmányok kifejlesztése, valamint a technika és a munkakörülmények átadása teljesen reális mutatókat eredményezett, a termelés átlagosan 20%-kal nőtt.

1949 tavaszán a Diósgyőri Vasgyár munkásainak kezdeményezésére szocialista munkaverseny-mozgalom indult azzal a szintén reálisnak tűnő céllal, hogy az ötéves terv előirányzatai a lényegesen jóval rövidebb idő alatt teljesüljenek. Ezek a célok és eredmények egy átlagos munkás átlagon felüli erőfeszítésével elérhetők voltak, ráadásul az élen járó brigádok méltó anyagi és erkölcsi elismerést kaptak.

A fordulópontot az MDP Nagy-Budapesti Pártválasztmányának ülése jelentette 1949 augusztusában, amelyen felszólalt a pártfőtitkár, *Rákosi Máttyás* is. Beszédében egyértelműen utalt a munkaversenyek tömegessé tételére, és kemény szankciót helyezett kilátásba a munkafegyelem lazulása esetén. E beszéd hatására születtek meg az irreálisnak tűnő termelési mutatók: eleinte 70-80 százalékos eredmények, majd 1949 végén az első 200 százalékon felüli teljesítmény. Hamarosan több munkás már 1000%-ot teljesített, ám az igazi nagy áttörést a sztálini műszak hozta. A generalisszimusz születésnapja - és később minden jelentősebb állami ünnepély - alkalmából rendezett versenyek igazi csúcspontokat hoztak. Álljon itt néhány név az utókornak: a Fémáru és Szerszámgyépgyárban *Brenák Károly* vésős 3860 százalékot, a diósgyőri újgyárban *Rácz János* esztérgályos 3678 százalékot, munkatársa, *Regősi Dénes* 3582 százalékot ért el. Nem véletlen, hogy elsősorban esztérgályosok, öntők, fúrók érték el a legjobb eredményeket, hiszen könnyen megmunkálható feladatokat kaptak, amelyeket ráadásul megfelelően elő lehetett készíteni. Így a kőművesek „csupán” 950 százalékot, a bányászok 1160 százalékot tudtak elérni.

Természetesen a gyengébbik nem sem akart lemaradni a szocialista munkaversenyben, ám lehetőségeik lényegesen rosszabbak voltak. Az egyedüli fejlődést a textiliparban az egygépes rendszerről a többgépes rendszerre való átállás jelentette, amelynek segítségével *Panyi Ferencné* 428 százalékot ért el.

Később megkezdődött a sztahanovista iskolák szervezése, az első tanfolyamra 1949. szeptember 10-én került sor kiválogatott esztérgályosok részére. A teljesítmények átlagosan 22 százalékkal nőttek. Ez lehetett volna a szocialista munkaverseny egyik járható útja.

Azonban a sztahanovista mozgalom a visszajára fordult. A Párt ugyanis mesterségesse tette a versenyeket, így aki nem teljesített 200-300 százalékos eredménnyel, könnyen „normalizitívá”, vagy bérctalóvá válhatott. Elkezdődött a művezetők állandó figyelése, és felelősségre vonása az elmaradt eredmények miatt, ami nem csoda, ha belegondolunk, hogy a munkások, és művezetők korábban a szociáldemokrata párt tagjai voltak. Hamarosan azonban megszületett az új csodaszer a művezetők munkájának javítására, ez a Deák-módszer. Deák János, a MÁVAG művezetője 1951 őszén párosversenyre hívta ki az egyik művezető társát. Az ennek hatására kibontakozó mozgalom, a Deák mozgalom volt, amelyhez a művezetők 90 százaléka csatlakozott.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a hétköznapi emberek hőssé válhattak, azonban a propaganda, és a valóság közötti éles ellentét, az életszínvonal minősége, az ellátás hiányosságai megölték a legnemesebb célokkal kezdeményezett mozgalmakat is, amelyek lassan belefulladtak a formális teljesítések örvényébe.

Mátés Ákos

A két Ratio Educationis és hatásuk a magyar iskolaügyre

A XVIII-XIX. század fordulóján Magyarország a Habsburgok felvilágosult terveinek megfelelően szinte minden téren lassú fejlődésnek indult. A nyugat-európaihoz kezdett közeledni a gazdaság, az ipar a kezdődő fejlesztések révén, de radikális változások történtek az oktatás területén is, melyeket többnyire a két Ratio Educationishoz (1777 és 1806) szokás kapcsolni. A magyar rendek ugyan már az 1723-as országgyűlésen panaszokat fogalmaztak meg az oktatásügy helyzetével kapcsolatban, és egyre inkább szükségessé vált az ifjú nemes és főnemes nemzedékek „civilizáltabb” magatartásra szoktatása és az 1740-es évektől fontossá váló új ismeretek átadása, de ennek a kihívásnak sokáig csak a jezsuita konviktusok feleltek meg, melyek munkájába 1755 után az udvar is beleszólt. Hatékonyan alkalmazkodott a változó igényekhez a piarista rend is, melynek tananyagában már helyet kapott a modern matematika és a magas szintű fizika is.¹

Az uralkodóház lehetőségeihez képest igyekezett korlátozni viszont a protestáns iskolarendszer fejlődését: ez figyelhető meg az 1714-es királyi pátensben, de az I. Carolina Resolutio melletti bizalmas utasítás (csak alsóbb szintű középiskolákat létesíthetnek a felekezet tagjai) is ezt a célt szolgálta. Ugyanakkor figyelemreméltó az, hogy a protestáns diákok 1766 után ismét egyre nagyobb számban látogatták a külföldi egyetemeket (Halle, Göttingen, Bazel).

A nevelési eszmény azonban ekkorra Európa-szerte megváltozott: a hasznos állampolgár eszménye megelőzte a vallásos alattvalóét, és a Habsburg-abszolutizmus is új neveléspolitikai elveket alakított ki Martini és Sonnenfels ideológiái alapján. Így 1760-ban udvari oktatásügyi bizottság alakult Van Swieten vezetésével, 1761 után pedig – Bécs utasítására – Barkóczy esztergomi érsek és Pálffy Miklós országbíró is hasonló bizottság élén tevékenykedett, miközben 1773-ra a Helytartótanácsban belül hazánk érdekeit képviselő pozsonyi tanulmányi bizottság alakult, és Ürményi József magyar udvari kancelláriai tanügyi előadó kidolgozásában 1777. aug. 22-én megszületett a „A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban”² – a Ratio Educationis.

Az I. Ratio az országot 9 tankörületre osztotta, melyek élén kir. tanulmányi főigazgatók álltak, de az alsófokú oktatási intézmények külön tanfelügyelőt kaptak. Az új rendszer alapját az anyanyelvű népiskola-hálózat képezte. Erre épült a latin nyelvű gimnázium 3 éves grammatikai iskolájával és 2 éves felső évfolyamával. Minden osztályt külön tanárra bízta, akik napi 5 órát oktattak két szemeszteren át. A csütörtök és a vasárnap szünnap volt. Megkezdődött a korszerű ismeretek oktatása: a középiskolákban a kettős könyvelés, a természetrajz, a felsőoktatásban a pénzügytan tudományába lehetett betekinteni. Bécs helytelenítése ellenére ugyan – de egyre rendszeresebben oktatták a magyar történelmet, viszont mind az oktatóknak, mind a tankönyveknek kerülniük kellett a vallási „indulat és vádaskodás”³ minden jelét. A tankönyvek ugyanakkor a diákok anyanyelvén és németül készültek, mely nyelv tanulását a Ratio támogatta (102.§) a latin mellett, melyet ideálisnak tartott a „különbféle nemzetek könnyebb érintkezéséhez”.

¹ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon 324. o. Bp. Gondolat

² Mészáros István: A Ratio Educationis magyar fordítása 42. o. Budapest

³ Uo.

Ugyanezek a rendelkezések vonatkoztak a protestáns iskolákra is - ez pedig feszültség forrásának bizonyult már a kir. főigazgatók intézménye miatt is, ezért 1777 és 1778 folyamán tiltakozó felségfolyamodványt nyújtottak be a felekezet képviselői, míg Bessenyei elegendőnek tartotta volna protestáns főigazgatók kinevezését is⁴ - és követelését az udvar teljesítette.

A Ratio szavakban ugyan nem mondta ki a tankötelezettséget, de az 1778-as Budai Rendelet így értelmezte rendelkezéseit, ezért a tankötelezettség elvi kimondását ettől az időponttól szokás számítani. Egyes történészek véleménye szerint a rendelet nem mondja ki ugyan a tankötelezettség bevezetését, ám ez érződik stílusából, szellemiségéből.

A legfontosabb újítás ugyanis a népiskolák Felbiger elvei alapján történő megreformálása volt, azaz bevezetésre került az egy és kéttanítós falusi ill. mezővárosi iskola mellett a szintén népiskolaként funkcionáló 4 tanítós városi gyakorlóiskola, de ebbe a rendszerbe tagozódtak be az árvaházak is 1778-tól. De korszerűsítették az iskolakönyveket, és a Ratiót 1781-ben megerősítő II. József uralkodása alatt csökkent a jezsuiták oktatási dominanciája (a pálosok pápai és sátorlajújhelyi iskolájukhoz 5 újat kaptak), fejlődött a felsőoktatás, és egyre több magyar hallgatója volt a bécsi egyetemnek is.

Az új rendszer számtalan előnye mellett természetesen hátránnyal is rendelkezett: a tankönyvek anyaga gyakran nem felelt meg a tanulók életkorának, és nem indult meg az uralkodó által is kívánt felekezeti párbeszéd sem, melynek egyik módja lehetett volna a „közös” népiskolák felállítása. 1790 után pedig a felvilágosult abszolutizmus mondhatni lezárult, mint politikai tendencia, helyét a felvilágosult rendi változat vette át, melynek programjában jelentős helyet kapott a nemzeti nyelv és irodalom ügye. Támogatói a volt jozefinista értelmiségiek voltak, de ők kisebbségbe szorultak az 1790-es évek nemesi-nemzeti mozgalmának régi típusú feudalizmusához ragaszkodókkal szemben, akik a rendi eszményekhez tértek volna vissza, mivel azokat tekintették nemzetinek. A nemesség viszont a radikalizálódó francia forradalomtól megrettenve a bécsi udvarhoz közeledett, és a magukra maradó 3. (később jakobinus) antifeudális tendencia híveivel szemben kompromisszumot kötött Béccsel. Így történt, hogy II. Lipót 1790. ápr. 7-én visszaállította a tanulmányi alapot, eltörölte a tandíjakat és a német helyett egyértelműen a latin tanítási nyelvet vezette be - a Ratio hibáját pedig úgy orvosolta, hogy a magyart nevezte meg a latinoktatás segédnyelveként. A „nemzeti nevelés” elősegítésére az 1791/XVI. tc. értelmében a közép-és felsőoktatásban külön magyar nyelvet tanító előadó alkalmazását tették kötelezővé és az 1791/XXVI. tc. engedélyezte a protestánsok részére is mindenfajta oktatási intézmény létesítését.

Az 1797 és 1830 közötti időszakban további engedményeket kaptak a magyar rendek részben József nádor memoranduma hatására, aki kifejtette, hogy „a célszerűen irányított népoktatás még mindig a legjobb hatású az államra nézve”. Visszaállították és gimnáziumokhoz juttatták a II. József által eltörölt szerzetesrendeket is. A konzervatív Szerdahelyi Alajos munkája nyomán pedig 1806-tól a II. Ratio Educationis szabályozta az oktatásügyet.

A II. Ratio nem változtatott az I. által létrehozott helyzeten, csupán pontosította azt. Így meghagyta a magyart rendes tantárgynak -de törekedni kellett arra, hogy az elemi oktatás a nemzetiségi nyelven folyjon, bár az oktatóktól elvárták a magyar nyelv tudását- és elvetette a felekezeti megkülönböztetést, bár ez elődjéhez hasonlóan nem volt reális, mert a felekezetek eleve tiltották egymás iskoláinak látogatását. Viszont a rendelet büntetést helyezett kilátásba, ha a szülő nem engedte iskolába gyermekeit és szerény igényekkel elrendelte az ismétlődő

⁴ Némedi Lajos: Bessenyei György és a Ratio Educationis 95-108. o. 1959.

iskoláztatást is. A minőségibb latinoktatás miatt 4 évre növelte a középiskola alsó fokozatát és rendelkezett a lányok magasabb szintű oktatásáról is. Változott viszont a népiskolák helyzete: meghatározták az egyes iskolatípusok heti óraszámát, de az intézmények fenntartását a helységek/földesurak/kegyurak kötelezettségei közé sorolták. Az egységes ismereteket adó alsó tagozat elvégzését kötelezővé tették és rendelkeztek a tanító nyugdíjáról is.

A protestánsok ismét megtagadták a rendelethez való igazodást, amibe a kormány bele is nyugodott. A rendelet hatásaként - bár szép szavakkal szól a „szabad nemzeti nevelésről”- szigorodtak a tanulók fegyelmi rendszabályai, viszont az alsófokú oktatási intézmények száma és színvonala csökkent. Ugyanakkor nőtt a főgimnáziumok száma és 1828-tól óvoda is működni kezdett. A felsőoktatás is fejlődésnek indult, noha 1795 körül gyakorivá vált a tankönyvek és külföldi folyóiratok rendőri ellenőrzése: nőtt a bölcsészettudományi karok száma, 5 királyi akadémia működött és élénk volt 1815-ig a külföldi egyetemek látogatása is.

Az intézményhálózat jól kidolgozott hierarchiáján és a rendszer egészén a reformkorig nem változtattak, de 1845-ben megszületett a Ratio egyes fejezeteit helyettesítő Magyarország elemi tanodáinak szabályai című rendelet, és az 1843-44/2. tc. értelmében a magyar lett a közoktatás nyelve.

Mindent összevéve: a II. Ratio igaz, egyneműbb, könnyebben oktatható tananyagot írt elő, világosabb szerkezetben, mint az első. Ezt azonban a reáltárgyak csökkentésével és a latin újbóli előtérbe állításával érte el. Elődjén inkább konzervatív irányban módosított, ám az általa megalapozott oktatási rendszer lényegében az 1848-as forradalomig érintetlenül szabta meg a nagy tömegek művelődési lehetőségeit. 1848-ban Eötvös vezetésével a II. Ratióra támaszkodva megfogalmaztak ugyan egy oktatási törvényjavaslatot, mely az oktatás tárgyait a polgári életviszonyokból fakadó szükségletekhez kívánta igazítani, és az iskolakötelezettséget fiúk esetében 6-12, lányoknál 6-10 éves korban rögzítette volna – de ennek törvényre emelését a következő ülészsakra halasztották. Eötvös korszerű pedagógiai eszméket is figyelembe vevő terve azonban a belső konzervatív erők és a külpolitikai helyzet miatt háttérbe szorult, a szabadságharc bukása pedig két évtizedre elodázta az egységes polgári és nemzeti tanrendszer kialakítását.

Kiss Bernadett

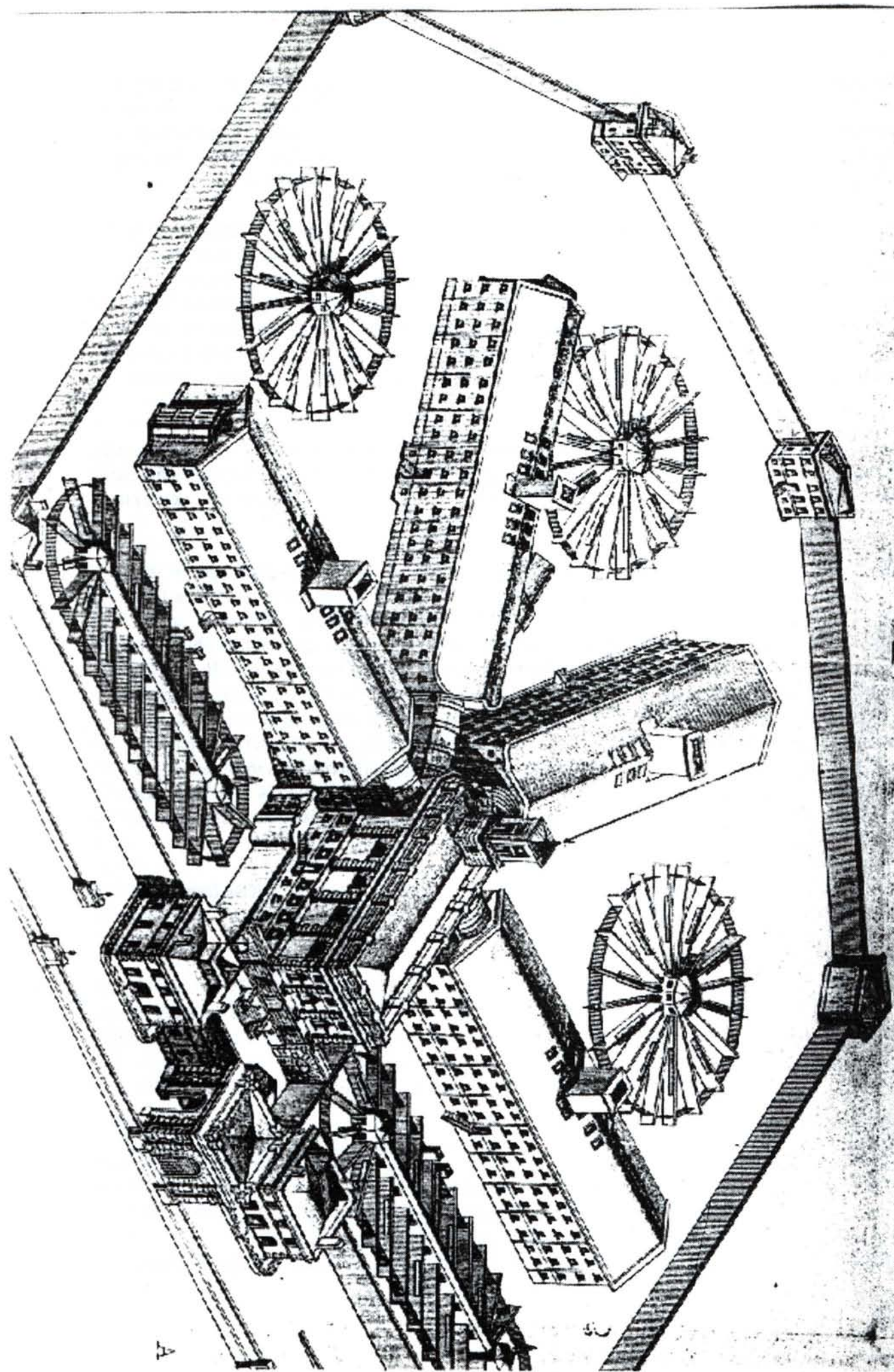
Szerkesztette: Csurdi Abigél

Tördelés és korrektúra: Magyariné Horváth Ágnes

Címlapterv: Balogh Boglárka

Munkatársak: Ábel Csaba, Kiss Bernadett, Harald Maihold, Mátés Ákos, Mohácsi Barbara,

Pap Sándor, Szalai Katalin

A

3